

UOT: 39

QARABAĞ ƏHALİSİNİN İNAM VƏ ETİQADINA DAİR

©2025

BAHAR ƏMƏNOVA*

*AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu
ORCID: 0009-0007-5011-7820; baharamanova@bk.ru
<https://doi.org/10.59849/3105-3653.2025.1.83>

Xülasə: Məqalə Qarabağ əhalisi arasında mövcud olan inam və etiqadla bağlı məsələlərə toxunulmuşdur. Burada müqəddəs şəxslər, ocaq və pirlər, həmçinin də torpaq, çörək, od, su, ağac, bitki, yel, yağış, at, saç, ayaqqabı ilə bağlı inam-etiqadlar işıqlandırılır. Məqalədə qarabağlılar arasında mövcud olan bəzi inam nümunələrinin Azərbaycanın digər ərazilərindəki inanclarla üst-üstə düşməsi, cüzi hissəsinin fərqli formada dəyişi yazıya gətirilir. Yazıda sırf bölgə əhalisi içərisində yayılan inanclara daha çox yer verilir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Qarabağ, müqəddəs şəxslər, inam-etiqadlar, mifologiya

ABOUT BELIEFS OF THE POPULATION OF KARABAGH

©2025

BAHAR AMANOVA*

*A.A.Bakikhanov Institute of History and Ethnology of ANAS
ORCID: 0009-0007-5011-7820; baharamanova@bk.ru

Abstract: The article touched on issues related to trust and belief existing among Karabagh. Saints, hearths as well as beliefs related to earth, bread, fire, water, trees, plants, wind, rain, horses, hair, shoes, etc., are illuminated here. In the article, it is written that some of the beliefs existing among the Karabaghs coincide with the beliefs found in other areas of Azerbaijan, and that they are said in a different form. The article also talks about beliefs that are widespread in the region.

Keywords: Azerbaijan, Karabagh, holy persons, beliefs, mythology

О ВЕРОВАНИЯ И ПОВЕРЬЯ СРЕДИ НАСЕЛЕНИЯ ГАРАБАГА

©2025

БАХАР АМАНОВА*

*Институт Истории и Этнологии НАНА имени А.А.Бакиханова
ORCID: 0009-0007-5011-7820; e-mail: baharamanova@bk.ru

Резюме: В статье затронуты вопросы, связанные с верованиями и поверьями среди населения Гарабага. Здесь освещается тема поклонения

людьми святым, культовым очагам и пирам, а также верования, связанные с почитанием земли, хлеба, огня, воды, дерева, растений, ветра, дождя, коня, волоса, обуви и т.д. В статье приведены примеры из области верований, бытующих как среди гарабагцев, так и наблюдаемые в других районах Азербайджана, однако о изложенные несколько в другой форме. В тоже время, в статье говорится о верованиях, распространенных исключительно среди местного населения Гарабага.

Ключевые слова: Азербайджан, Гарабаг, святыне люди, поверья, мифология

Giriş

Azərbaycan xalqı arasında ən geniş yayılmış şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrindən biri də inam-etiqadlardır. Etnologiya elmi ilə qırılmaz tellərlə bağlı olan inamlara xalq arasında bəzən yozumlar və ya sınaqlar da deyilmişdir. Folklor mütəxəssisləri inamlara belə bir tərif vermişlər: “İnanclar sınaqlar nəticəsində qətiləşən hökmlərin bədii ifadəsidir”.¹ İnamların kökündə dayanan “sınaqlar hər şeydən əvvəl, xalqın düşüncə tərzini, həyata baxış münasibətini, etik, etnoqrafik görüşlərini, adət-ənənəsini, mərasimlərini sistemli izləmək baxımından çox əhəmiyyətli”².

Mirəli Seyidov haqlı olaraq yazır ki, azərbaycanlıların mifologiyasında elə onqonlar, tanrılar, inamlar, obrazlar var, onların öyrənilməsinin gərəkliyi yalnız türk xalqlarının mifologiyasının zənginliyinin üzə çıxarılması ilə məhdudlaşmır; bu həm də türk xalqlarının ümumi inkişaf səviyyəsini aydınlaşdırır. Məhz bunların hərtərəfli araşdırılması türk xalqlarının təsərrüfatdakı nailiyyətini, mənəvi aləmdəki inkişafını meydana çıxarmış olur.³

Araşdırmaçıların dediyi kimi, inamlar birdən-birə yaranmamış, insanların baş verən müəyyən hadisələri təfəkkür süzgecindən keçirməsi, yüz yol ölçüb-biçməsi, təcrübəsi, sınaqları nəticəsində meydana gəlmişdir.⁴ Bu baxımdan fikrimizi yerinə düşən bir yazı çəkir. Orada deyilir ki, qədim insan ova yola düşərkən qabağına boş qab çıxır. Axşam ovdan əliboş qayıdır. Bir neçə dəfə boş qabı sınayır. Görür ki, qabağına boş qab çıxanda işi düz gətirmir. Növbəti dəfə dolu qabı sınayır və işi uğurlu alınır. Beləliklə, sınaqların qəti nəticəsi – inam meydana çıxır. Yəni “Qabağına boş qab çıxanda getdiyin yoldan geri qayıt”.⁵

Topladığımız etnoqrafik materiallar əsasında Qarabağ əhalisi arasında mövcud olan inamları aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik: müqəddəs şəxslər, torpaq,

¹ Afət Nəbiyev. **El nəğmələri, xalq oyunları**. Bakı, “Azərənər”, 1988, s.52, 168 s.

² Bəhlul Abdullayev. **Haqqın səsi**. Bakı, “Azərənər”, 1989, s.4.

³ Mirəli Seyidov. **Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən**. Bakı, “Yazıcı”, 1989, s.213.

⁴ Bahar Əmənova. **Mənəvi mədəniyyətimiz xalq yazıçısı Əli Vəliyev yaradıcılığında**. Bakı, “Avropa”, 2020, s.38.

⁵ Afət Nəbiyev. Göstərilən əsər, s.52-53.

çörək, od, su, ağac, bitki, yel, yağış, at, saç, ayaqqabı və s. Bu yazımızda onların bəziləri haqqında məlumat verəcəyik.

Müqəddəs şəxslərlə bağlı inamlar

Azərbaycanın digər yerlərində olduğu kimi, Qarabağda da bir sıra ziyarət ocaqları, pirləri mövcud olmuşdur. Bu ocaqlar, pirlər əhalinin inam-etiqad yerinə, şəfa mənbəyinə, arzu-diləklərinin çin olmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən sitayiş məkanına çevrilmişdir. İnəm yerinə, ocağına çevrilən belə sitayiş məkanları müəyyən şəxsiyyətlərin adı ilə bağlıdır və əhali arasında onlar “ağa”, “seyid” kimi adlarla tanınmışlar.

Məlumatçının dediyinə əsasən, Cəbrayıl da məşhur olan “Hacı Qaraman Çələbi ocağı”, Cəbrayıl ata, Qara daş, Ağoğlu, Qurbantəpə, Məzənnənənə, Mərmər-nənə, “Dul-dul” ziyarətgahları və Tumas ata abidəsi xalqın inam gətirdiyi müqəddəs ocaqlardan, ziyarət yerlərindən sayılmışdır. Onu da deyək ki, Cəbrayılın Yuxarı Sirik kəndində inamli şəxs kimi tanınan, ziyarət edilən Fatimə Çələbinin abidəsi hazırda da qalmaqdadır. Torpaqlarımızın işğalı zamanı bu abidəyə mənfur qonşularımızın ürək edib, toxunmadığını söyləyirlər. Beyləqan rayonunda Cərcis peyğəmbər, Füzuli rayonunun Babı kəndindəki Şeyx Sənan Yaqub türbəsi (XIII əsr yadigarı olan bu türbəyə xalq arasında Şıxbaba türbəsi də deyilir), Seyid Əşrəf ziyarətgahı, Aşağı Aybasanlı kəndindəki İbə İbrahim ziyarətgahı, Yuxarı Seyidəhmədli kəndindəki İbə ocağı, Qacar kəndindəki Pir, Kənd horadizdəki İmam piri, Kərimbəyli kəndindəki Seyid Qızdarağası, Seyid Usub, Seyid İdris, Seyid Novruz və b.-nin qəbirləri, yaşamış olduqları evlər inamli ocaqlardan sayılır. Hazırda da niyyət edənlər, arzuları, istəkləri çin olanlar bu inamli ocaqları ziyarət edirlər.

İrəlidə adını çəkdiyimiz inamli ocaqlarla yanaşı, Qarabağın digər ərazilərindəki “Xəlifə ocağı”, “Qara Molla ocağı”, “Şıx Əfəndi ocağı”, “Cicimli ocağı”, “Qara Seyid ocağı” da insanların üz tutduğu, tapındığı, qüdrətinə inandığı, şəfa dilədiyi ocaqlardan idi. İş çətinə düşən, dilək diləyən, hər hansı arzusunun çin olmasını istəyənlər bu müqəddəs şəxslərin adını anar, ocağını ziyarət edərdilər.

Şuşa əhalisinin ibadət yerləri və ziyarətgahları Saqqaxana və Pircəh pirləri, Mirmehdi ağanın ocağı, Həzrət Abbas şəfa ocağı, Həzrət Əli kahası, Seyid Mirfəsih, Qasım ağanın ocağı, Seyid Xəlil Seyid Əli oğlu ocağı olmuşdur. Ümumiyyətlə, vaxtilə ərazidə 100-dən çox inam ocaqlarının olduğunu deyirlər.

Torpaqla bağlı inamlar

Azərbaycan xalqı torpağını həmişə müqəddəs saymış və onun hər qarışına, dağına-dərəsinə, daşına-torpağına könül vermiş, baş əymiş, inam gətirmişlər: “Torpağı əkməyənin taxıl yığımində dili gödək olar”, “Torpağın səxavətini əkib-biçəndən sonra bilərlər”, “Torpağı ana görmək istəyən ona bala olmağı bacara gərək”, “Torpağa tər axıdanlar zər götürər”, “Torpaq qürbətdəkini vətənə çəkib gətirər”, “Yaxını, əzizi vəfat etmiş adamın kürəyinə özü bilmədən mərhumun qəbrinin torpağından bir çimdik atarlar ki, o, sakitləşsin” kimi qarabağlıların inam və etiqadları, eləcə də torpaqla bağlı işlədilər andları, alqışları hazırda da yaşadılmaqdadır.

Çörək və xəmirə bağlı inamlar

Qarabağ əhalisinin gündəlik məişət həyatında baş verən müxtəlif hadisələr zaman-zaman sınaqdan keçirilmiş və inam-etiqad gücünə sahiblənmişdir. Belə inamlardan biri “ən azı 15 minillik tarixi haqlayan”⁶ çörəklə bağlıdır. Xalqımızın qədim yazılı abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud”da adı “ətmək”⁷ kimi xatırlanan çörəklə bağlı Qarabağ əhalisi arasında düşünülmüşdür ki: “Çörək ayaq üstə yeyilsə, bərəkəti qaçar və cana xeyri olmaz”. Əlbəttə, ayaq üstə yeyilən yeməyin cana xeyri olmadığı elm də sübut etməkdədir. Lakin bu bəlli həqiqət sınaqları, təcrübələri sayəsində əhaliyə lap qədimdən bəlli olmuş və onların inam-etiqadları sırasında özünə yer ala bilmişdir. Və yaxud: “İsti çörəyi bıçaqla kəsməzlər, əks təqdirdə, bərəkəti qaçar”, “Çörəyi yerdə görüb götürməyənin və onu ayaqlayanın gözünü çörək tutar”, “Çörək yeyən qızın yeməyinin qırıqları süfrəyə tökülərsə, qayınanası deyingən olar”, “Çörək kəsəni bıçaq kəsməz”, “Çörəyin dörd tərəfini kəsməzlər, darlığa düşərsən” və s.

Yaşlı adamların dediyinə görə, “Çörək kəsəni bıçaq kəsməz” inamının böyük mənəvi dəyəri, gücü vardır. Burada hər hansı bir şəxslə çörək kəsib, ona verdiyi sözə dönmək çıxan, el-oba əhlinə ziyanlıq edən şəxslərə bıçaq kəsə bilmədiyi müəyyən bir şeyi çörəyin kəsə biləcək gücdə olduğunu xatırlatmışdır ulularımız. Bu deyim-inamla yolunu çaşan bəzi adamlar çörəyin müqəddəsliyinə, gücünə şəkk etməməyə yönləndirilmişlər. Təsədüfi deyil ki, çörəyin dadını, ətrini, gücünü bildirmək üçün “təndirə çörək yapanda, isti kəhrəba çörəklər təndirin ətrafına düzüləndə yoldan ötəni mütləq çağırır təndir başında bir tikə çörək kəsməyə məcbur edərdilər: – A yoldan ötən, hər kimsənsə təndir üstünə gəlmisən. Sənə çörəyin ətri dəyib. Gərək bir tikə çörəyimizi kəsəsən, – deyərdilər.”⁸

Verilən məlumata görə, Qarabağ əhalisi arasında üyüdülmüş dəndən alınan unun üzərinə ilıq su töküüb yoğurmaqla hasilə gətirilən xəmir də müqəddəs sayılmış və onun bərəkətinə inam geniş yayılmışdır: “Xəmir yoğurarkən xəmirdən bir hissə yerə düşsəydi, onda uzaqda olan ailə üzvünün və ya qonaq gələcəyinə inanılardı”, “Xəmiri haramlıqdan payı olan adamın mayası ilə yoğurmazdılar. Əks təqdirdə, çörəyin bərəkətsiz olacağına inanılardı” və s.

Od və su ilə bağlı inamlar

Azərbaycanda, eləcə də onun tərkib hissəsi olan Qarabağda geniş yayılmış inamlardan biri odla bağlı olanlardır. Odun kəşfi ilə ibtidai insanlar, necə ki, arxeoloqlar yazır, özlərini soyuqdan, vəhşi ünsürlərdən qorumaq, ovladıqları heyvanın ətinə bişirib yemək, gecənin qaranlığında od işığından istifadə etmək və s. kimi vərdislərə yiyələnmişlər.⁹

Tədqiq etdiyimiz əhali arasında indi də işlədilən “Odun üstünə su tökməzlər, adamın ocağı sönər”, “Ocaq söndürəni tanrı da qarğıyıb, bəndə də”, “Ocaq söndürəni Allah bağışlamaz” kimi ifadələr, yaranan andlar, həmçinin, gəlin köçən qızın

⁶ Tofiq Babayev. **Qoy həmişə çörək olsun.** Bakı, “Elm və təhsil”, 2013, s.104.

⁷ **Kitabi-Dədə Qorqud.** Bakı, “Yazıçı”, 1988, s.62.

⁸ Tofiq Babayev. **El ocaq başına yığışar.** Bakı, “Azərnaşr”, 1998, s.87.

⁹ Rəşid Göyüşov. **Azərbaycan arxeologiyası.** Bakı, “İşıq”, 1985, s.101.

ata evində odun başına dolandırılması, ölünün yuyat yerində üç gün lampa yandırılması və s. məhz oda inamın təzahürüdür.

Müqəddəslik, paklıq, istilik, qoruyuculuq rəmzi olan oda inamla bağlı pirlərdən biri “Kəlbəcər bölgəsinin Milli kəndindəki “Həsənin piri” hesab edilir. Milli kəndində “Şıxların uyuduğu ərazi” müqəddəs yer kimi məşhurdur. Şıx Həsənin insanda heyrat doğuran möcüzəsi yanar kösövü dili ilə yalaması idi. O, yanar odu əlinə götürüb saxlayar, od onu yandırmazdı”.¹⁰

Xalqımız arasında su kultu ilə bağlı inanclar da çox yayılmışdır. Arxeoloji qazıntılar sübut etmişdir ki, suya inam qədim dini təsəvvür olub, animizmin (animizm latın sözüdür, “anima” – ruh, can mənasındadır) təzahürüdür. Kültəpədə tapılan və ilk Tunc dövrünə aid edilən bəzi qabların üzərinə su rəmzi olaraq dalğavarı xətlər cızılmışdır. Akademik B.B.Piotrovskiy də Tunc və Dəmir dövrlərinə aid bir sıra bəzəklərin və kəmərlərin üzərindəki quş və balıq rəmzlərini məhz su rəmzi kimi ehtimal etmişdir.¹¹

Ədəbiyyat materialında bildirilir ki, əski Çin mənbələrinə görə, Faoli adlı türkdilli qəbilələr baharda suya tapınma əlaməti olaraq xüsusi ayin icra edirmişlər. Onların xaqanı təntənəli bahar bayramı ayinindən sonra dərhal paltarla suya girərmiş. Bu zaman camaat iki hissəyə ayrılıb bir-birinə su atarmış.¹²

Su ilə bağlı arxaik inancları izləmək üçün KDQ dastanı da bol material verir: “...Qazanın qarşısına bir su çıxdı. Qazan dedi: “Su, tanrının üzünü görmüşdür. Mən bu su ilə soruşlaşım” – dedi.

*Çağlayaraq qayalardan çıxan su!
Ağac gəmiləri atıb-tutan su!
Həsən ilə Hüseyinin həsrəti su!
Bağ ilə bostanın zinəti su!
Ayışə ilə Fatimənin baxışı su!
Şahanə atların içdiyi su!
Qızıl dəvələrin gəlib keçdiyi su!
Çevrəsində ağ qoyunların yatdığı su!
Yurdumdan bir xəbər bilirsənsə, de mənə!
Dərdli başım qurban olsun, suyum, sənə”.*¹³

Mətnin axırıncı cümləsi, yəni Qazan xanın başını suya qurban verməsi su ruhuna, su yiyəsinə inamın, təzim etmənin, sidq-ürəklə yalvarmanın bir nümunəsidir. Onu da deyək ki, inama əsasən hər şeyin yiyəsi mövcuddur və su yiyəsi bunların hamısından üstündür: “Səhər-səhər ki, tezdən gedirsən suyun üstünə, gərək su yiyəsinə salam verəsən. Heç vaxt suya tüpürmək, suya çirkab atmaq olmaz. Yoxsa, su yiyəsinə küsdürərsən, sənə zərər toxuyar.”¹⁴

¹⁰ Solmaz Məhərrəmov. XIX-XX əsrin əvvəllərində kiçik Qafqazın cənub-şərq bölgəsinin tarixi-etnoqrafik tədqiqi. Bakı, “Apostrof-A”, 2020, s.248-249.

¹¹ Rəşid Göyüşov. Azərbaycan arxeologiyası, s.99.

¹² Mirəli Seyidov. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən, s.214.

¹³ KDQ, s.143.

¹⁴ Azərbaycan mifoloji mətnləri. Bakı, “Elm”, 1988, s.51-52.

Qarabağlı məlumatçılar deyirlər ki, “Su çörək qədər müqəddəsdir, suyu murdarlamaq olmaz”, “Suyun kəraməti böyükdür, dualarınızı suya ismarıclayın”, “Qarışıq yuxu gördükdə, səhər-səhər suya söyləyin, çünki su aydınlıqdır, bütün dolaşığı işləri açan, yoluna qoyandır”, “Su içəni ilan vurmaz”, “Qaynar suyu yerə tökməzlər. Əks təqdirdə, cinlər insanlara xətər yetirər. Ona görə də yerə qaynar su tökəndə, yanan ocağa su atıb söndürəndə “bismillah” deyirlər” və s. Qaynar su ilə bağlı, əsərlərində Qarabağ bölgəsini hərtərəfli işıqlandıran, yazıya gətirən görkəmli ədib Əli Vəliyevin əsərində də maraqlı məlumatla rastlaşırıq: “O vaxtın qadınları nə qədər mərhəmətli, yazıq və mehriban idilər. Onlar yerə qaynar su tökmürdülər ki, cinlərin, şeytanların balaları yanar”.¹⁵

Ümum Azərbaycan əhalisi arasında mövcud olan inama əsasən, axır çərşənbə gecəsi sular dayanır. Bu barədə xalq içərisində yayılmış rəvayətdə deyilir ki, bir arvad çərşənbə gecəsi səhərə qalmış səhəngi götürüb çaya su dalınca gedir. Nə qədər etsə də səhəng suya batmır. Sən demə, su yatıbmış. Arvad evə qayıdır. Sonra bir də gedir. Görür ki, su şırıltıyla axır. Səhəngi doldurub qayıdır”.¹⁶ Əlbəttə, bütün bu fikirlər, düşüncələr suya, onun möcüzəsinə, qüdrətinə, gücünə olan inamdan irəli gəlirdi.

Topladığımız etnoqrafik materiallar göstərir ki, Qarabağ əhalisi Bahar bayramında səhər-səhər su üstə gedər, bir-birinin üzərinə su səpər, arzularını, diləklərini, istəklərini ilk dəfə suya söyləyərdilər. Məhz bunun hamısı, yuxarıda deyildiyi kimi, suya inamın bariz nümunəsidir. Bu mifoloji inamın öz ictimai kökü vardır. Belə ki, maldarlıq və əkinçilik üçün əsas amillərdən biri də sudur. Bahar bayramında insanların suya girib, bir-birlərinə su atmaları, çoxlu su, yağış istəmələri də su və su tanrısı ilə bağlıdır.¹⁷ Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan türklərinin, eləcə də onun bir hissəsi olan Qarabağ əhalisinin əsas məşğuliyyət sahələri içərisində maldarlıq və əkinçilik xüsusi yer tutmuşdur.

Dağ, daş və ağacla bağlı inamlar

İnsanların daima təmasda olduğu, gündəlik gördüyü, hiss etdiyi ətraf mühit onların həyatında, yaşam tərzində, inamında mühüm rol oynayır. Bu fikir Qarabağ əhalisi üçün də bəlli və keçərlidir. Elə bunun nəticəsidir ki, bölgədə dağ, daş və ağacla bağlı inamlara xüsusi diqqət yetirilirdi.

Materiallar göstərir ki, Azərbaycan və Qafqazın bir sıra ərazilərində dağa, daşa, ağaca inamlar hələ Eneolit və Tunc dövrü abidələrindən məlum olmuşdur. Azərbaycan ərazisində yüksək dağ zirvələrinin, o cümlədən Killik dağ, Babadağ, Murovdağ, Palanlıdağ, Beşbarmaq və s. dağlarının müqəddəs sayılmasının kökləri də tunc dövründə geniş yayılmış animistik görüşlərə gedib çıxır.¹⁸

Qarabağ, xüsusən də Qubadlı əhalisinin verdikləri məlumata görə, ağır xəstəliyə düşər olanlar, övlad arzulayanlar, ürəklərində müəyyən bir arzu, dilək tutanlar rayonun Fərcan və Göy Yal kəndlərinin ərazisindəki “Hərtiz dağı”nı ziyarət

¹⁵ Əli Vəliyev. **Qəhrəman (roman)**. Bakı, “Azərneşr”, 1954, s.78, 373 s.

¹⁶ **Azərbaycan mifoloji mətnləri**. Bakı, “Elm”, 1988, s.58, 196 s.

¹⁷ Mirəli Seyidov. **Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən**, s.214.

¹⁸ Rəşid Göyüşov. **Azərbaycan arxeologiyası**, s.100-101.

edərildilər. “Hərtiz dağı ziyarətgahı” kimi məlum olan bu sınaq, inam yeri indi də yad olunmaqdadır.

Dağa inama, ona tapınma elementlərinə, ziyarət yerinə dönməsinə “KDQ” dastanındakı epizodlarda da rast gəlirik. Məsələn: “Qarşıda uca dağlar yaylağı olsun”, “Uca dağların yıxılmasın” və ya əzablı olduqlarını bildirmək üçün “Qarşım-dakı uca dağım yıxılıbdır” ifadəsinin işlədilməsi bunun işartılarıdır.¹⁹

Məlum olduğu kimi, daş, insanların həyatında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Daşdan həm tikinti materialı, həm də müxtəlif məişət qabları və əmək alətləri düzəltmək üçün geniş istifadə olunmuşdur. Ən əsaslarından biri də insanların həyatında oynadığı rola görə daşa inam-etiqad bəslənməsi idi.

Əhalidən toplanılan materiallar və arxeoloji ədəbiyyatın verdiyi bilgilərdən məlum olur ki, Qarabağda cənazəni götürərkən yerinə daş qoyurlar ki, həmin ruh daşda qalsın.²⁰ Bu qayda, əsgasən, cavan şəxslər rəhmətə gedərkən icra olunardı. Vəfat edən adam yaşlı olardısı, onun arxasınca daş atılırdı ki, gözü ocaqda qalıb, kimisə arxasınca “aparmasın”.

Yaşlı adamların dediyinə görə, Kəlbəcərin Vəng kəndində Sürüşkən adlanan qaya vardı. Xəstəlikdən əziyyət çəkən adamlar sağalmaları üçün həmin daşı öpür və üstündən sürüşürdülər. Laçında isə gec yeriyan uşağı “Yeri daş” piriin üstünə gətirirdilər ki, yerisin.

Azərbaycanın müxtəlif ərazilərində ortasında təbii dəşik olan daşlara rast gəlinirdi. Bəzi adamlar, məsələn, uşağı olmayanlar, xəstəlikdən əziyyət çəkənlər niyyət edib, həmin daşın deşiyindən keçirdilər. Etnoqraf S.Məhərrəmov yazır ki, ortası deşikli daşa Laçın rayonunun Qarakeçili və Cəmil kəndlərində də təsadüf olunmuşdur. Eyni zamanda, Kəlbəcər rayonunun Qaraçanlı kəndində yolun kənarında üzərində nal şəklində oyulmuş “Düldül” adlandırılan daş piri vardır. Bu piri gələnlər niyyət edib, həmin daşın üstünə nəzir qoyardılar.²¹

Qubadlı bölgəsinin Qarakişilər kənd sakini Yaşar Allahverdiyevin və Xanlıq kənd sakini Mürvət Tahirovun dediyinə görə, həmin rayonun Qaracallı kəndində “Umay qayası” (xalq arasında “Gəlin qayası” da deyilir) adlı yer vardır. “Umay qayası” barədə ərazinin əhalisi içərisində rəvayət dolaşmaqdadır. Rəvayətə görə, bir çobanın qadınının uşağı olmurmuş. Bu uğursuzluğu özünə dərd edən qadın hər gün gedib bir qayanın dibində Allaha dua edirmiş ki, uşağımız olsun. Bir müddətdən sonra adı Umay olan həmin qadının uşağı dünyaya gəlir. Elə o vaxtdan da həmin qayanı “Umay qayası” adlandırırlar.

Məlumatlara görə, uşaqsız qadınlar ürəklərində niyyət tutaraq sözügedən qayanı ziyarət edərildilər. Hətta bu sınaqlı yerə uzaq-yaxın yerlərdən də gələnlər olardı. Bəzi valideynlər yeriye bilməyən uşaqlarını bu qayanın yanına gətirər və ondan şəfa dilərdilər. Deyilənə əsasən, “Umay qayası”nı ziyarət edənlərin arzu-istəkləri çin olar, niyyətləri yerinə yetərdi.

¹⁹ KDQ, s.160-165.

²⁰ Rəşid Göyüşov. *Azərbaycan arxeologiyası*, s.99.

²¹ Solmaz Məhərrəmov. *XIX-XX əsrin əvvəllərində kiçik Qafqazın cənub-şərq bölgəsinin tarixi-etnoqrafik tədqiqi*. Bakı, “Apostrof-A”, 2020, s.247.

Azərbaycanın digər ərazilərində olduğu kimi, ağacla bağlı inamlar Qarabağ əhalisi arasında da geniş yayılmışdır. Ümumiyyətlə, ağaca sitayişin, inamın kökü qədim dövrlərlə səsleşir. Elə “Y.Hümmelin 1937-ci ildə Gəncəçay rayonundan (1 №-li yaşayış yerindən) tapdığı bir qabın üzərindəki ağac təsviri..., habelə, Mingəçevirdə və Xınıslıda (Şamaxı) eramızın ilk əsrlərinə aid aşkar edilmiş gil qabların üzərindəki ağac təsvirləri”²² dediyimizin real mənzərəsini ortaya qoyur.

Ağaca inam, ağacla dərcləşmə, ondan kömək istəmə məsələsi özünü “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında da büruzə verir:

*Sənə “Ağac!” “Ağac!” deyirəmsə, çəkinmə, ağac!
Məkkə ilə Mədinənin qapısı ağac!
Müsevi-Kəlimin əsası ağac!
Böyük-böyük suların körpüsü ağac!
Nəhəng-nəhəng dənizlərin gəmisini ağac!
Əlinin Döldülünün yəhəri ağac!
Əlinin qılıncının qınıyla dəstəyi ağac!
İmam Həsənə Hüseynin beşiyi ağac!
Ərin də, arvadın da qorxusu ağac!
Başını tutub baxarsam, başsız ağacsan!
Dibini tutub baxarsam, dibsiz ağacsan!
Məni səndən asarlar, götürmə, ağac!
Götürsən, igidliyin səni tutsun, ağac!
Gərək bizim eldə olaydın, ağac!
Qara hindu qullarıma buyuraydım,
Səni para-para doğrayaydılar, ağac!”²³*

Əlbəttə, burada müraciət olunan ağac ən kutsal ağaclardandır. Ona islamın ən müqəddəs şəhərlərinin – Məkkə ilə Mədinənin qapısı, Musa peyğəmbərin əsası, Hz. Əlinin qılıncının dəstəyi, atı Döldülün yəhəri, İmam Həsənə Hüseynin beşiyi və s. deyilməsi xüsusi məna kəsb edir.

Qarabağ əhalisi müqəddəsləşdirilmiş, pır kimi qəbul edilmiş ağacları ziyarət etmiş, altında qurbanlar kəsib diləklər diləmiş, budaqlarından nəzirələr asmışlar. Füzulinin Kərimbəyli kəndindəki “Çinaraltı”, Laçındakı “Div damı”, Cəbrayıldakı “Dağdağan ağacı” kimi pirlər belə ziyarət yerlərindən olmuşdur.

Topladığımız məlumatlara görə, əsasən, dağdağan, çinar, şam, qayın, qoz, tut, əncir, nar kimi ağaclara inamlı qüvvə kimi baxılmışdır. Özü də, adamlar hava qaraldıqdan sonra qoz və tut ağaclarının altından keçməyə ürək etməz, həmçinin, ağacın dibinə qaynar su tökməzdilər. Yaşlı adamlar danışır ki, məsələn, “dağdağan ağacını kəsmək, qırmaq olmaz. Əks təqdirdə, onun qarğıışından yaxa qurtarmaq olmaz”, “Əncir ağacının odunu yandıranlar xeyir görməz”, “Əncir ağacını kəsən öz kökünü kəsir”, “Əncir ağacının altında yatmazlar. Əncir ağacının altında yatan şəxs illər xəstəsi olar” və s. Adamlar ağacları canlı varlıq qismində qəbul edər, onları incitməkdən çəkinər, yuxuda ağacın yıxılmasını çox pis, xoşagəlməz hadisə sayardılar.

²² Rəşid Göyüşov. *Azərbaycan arxeologiyası*, s.101.

²³ *Kitabi-Dədə Qorqud*, s.146.

Qarabağ əhalisi arasındakı düşüncəyə, yuxarıda qeyd olunan maraqlı fikirlərə tədqiqatçıların əsərlərində də rast gəlirik. Bu xüsusda qeyd edilir ki, Qərbi sibirliklər arasında insanın ağacla şəxsi əlaqəsinin olması barədə inam var idi. Məsələn, əgər yuxuda kimsə yıxılan ağac götürdüsə, bunu çox pis əlamət kimi qəbul edirdi. Əslində o bunu ya özünün, ya da yaxınlarından kiminsə ölümünün yaxınlaşması ilə əlaqələndirirdi.²⁴

Ədəbiyyat materialına əsasən, göytürklər, yaqutların Ulu Toyun, altaylıların Ulgen dedikləri böyük tanrıya Oğan deyirdilər. Göytürklərin inamına görə, Oğan yerin ortasında bitmiş böyük bir şam ağacının ortasında oturur. Deməli, şam ağacı ona görə müqəddəsdir ki, orada tanrı məskən salmışdır. Əski türk qəbilələri, xalqları ağacı müqəddəs saydıqlarına görə göyə – tanrıya, yerə qurban kəsdikdən sonra qayın ağacı əkib meşələr salardılar.²⁵

Ağaclara inamdan danışarkən, digər bitki, məsələn, üzərlik və başqa otlar barədə də danışmaq gərəyi yaranır. Qarabağ əhalisinin inamına əsasən, üzərlik otunun tütüsü dezinfeksiya etmək keyfiyyətinə malik olduğu üçün bir sıra xəstəliklərin müalicəsində, eləcə də gözdəymənin qarşısını almaqda ən gözəl vasitələrdən sayılır. Ona görə də uşaq tez-tez əsnədikdə nəzərə gəlidiyi düşünülər və başı üzərində üzərlik yandırılıb belə deyilərdi:

*Üzərliksən havasan,
Min bir dərdə davasan.
Balama göz vuranın
Gözlərini ovasan.*

“Göy otu tütülməzdilər ki, yağış yağar”, “Süpürgəni yandırmazdılar ki, yel əsər”, “Evi süpürəndə süpürgə kiminsə ayağına dəyərsə, 3 dəfə süpürgəyə tüpürürlər ki, həmin şəxs şərə düşməsin” və s.

At, it və quşlarla bağlı inanclar

Qarabağlılar içərisində at, it və göyərçinlə bağlı da inanclar mövcud idi. Qarabağlıların ata məhəbbətləri, sevgiləri, ona inam gətirmələri, yuxarıda deyildiyi kimi, dəfələrlə sınımalarının, təcrübələrdən keçirmələrinin yaddaşlara yazılan son qənaətlərindən irəli gəlirdi. Bu da məlumdur ki, ərəzidə yetişdirilən Qarabağ atı cinsi Qafqazda ən qədim at cinslərindən olmuşdur. XIX əsrin axırlarında Qarabağ atı barədə belə bir fikir də söylənilirdi: Cənubi Qafqazda at cinslərinin sayca çoxluğuna baxmayaraq, bu cinslərin hamısı Qarabağ atı cinsinin nəslə dəyişmiş qollarıdır. Bəzi tədqiqatçılar Qarabağ atının Asiya at cinslərinə və Şimali Qafqazda məşhur olan Qabardin atının inkişafına da təsir etdiyini deyirlər.²⁶

Doktor C.Heyət yazır ki, V.Şmidt, O.Minkin, V.Koppers, F.Flor kimi məşhur kultür tarixçilərinin fikrinə görə at ilk dəfə türklərin əcdadları tərəfindən əhliləşdirilmiş və minik, eləcə də savaşı üçün işlədilmiş, qida vasitəsi kimi ətindən, südün-

²⁴ Ağayar Şükürov. **Mifologiya**, 6-cı kitab. Qədim türk mifologiyası. Bakı, “Elm”, 1997, s.66.

²⁵ Mirəli Seyidov. **Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən**, s.228.

²⁶ Teymur Bünyadov. **Azərbaycanda atçılığın tarixindən**. Azərbaycan etnoqrafik məcmuəsi №3. Bakı, “Elm”, 1977, s.12.

dən istifadə edilmişdir. Özü də çinlilər ata minməyi və at üstündə savaşağı hunlardan öyrənmişlər. Çin və Bizans müəlliflərinin yazdığına görə, hunlar at üstündə yaşarmışlar, sanki at üstündə anadan olmuşlar və atı müqəddəs sayarmışlar.²⁷

Qarabağ əhalisinin düşüncəsinə, inamına əsasən, Azərbaycanda ən azı beş min illik tarixi olan (T.Bünyadov) at “muraddır, yuxuda at görən muradına, arzu-istəyinə çatır”, “At tənqiyib, yolda dirəşəndə sahibini qəza gözləyər”, “Atı satanda yüyən və noxtasını verməzlər, əks təqdirdə, atı satan bir daha ata sahib olmaz, ruzi-bərəkəti qaçar”, “At nalını qapıdan, pəncərədən asdıqda ev bərəkətli olar”; “Ulayan iti tez bağdan açıb ona yal verərdilər ki, əcalın payını verdik, bu həndəvərə yaxınlaşmasın” və yaxud: “İt ulayanda ona çarıq atarlar”, “İti ləj düşən evin bərəkəti kəsilər”, “Evə qonaq gələndə hürməyən, gedəndə sakit durmayan iti saxlamazlar”, “İt kəlləsi asılmış həyət bəd nəzəri götürməz”, “Yaylaqda gecə vaxtı it ulayanda canavarın gəldiyinə işarə edər”. İnsanların təsərrüfat həyatında, xüsusilə də heyvandarlıqda mühüm rol oynayan it “mezolit dövründə insanın əhliləşdirdiyi ilk heyvandır”.²⁸ İt çobanların vəfalı yol yoldaşı, köməkçisi, mal-qaralarını, qoyun sürülərini vəhşi heyvanlardan qoruyan sədaqətli keşikçisi olmuşdur.

“Dili gec açılan uşağa göyərçin yumurtası verərdilər”, “Göyərçinə həyətdə ev quran adamın ruzusu bol olar”, “Göyərçin qonan həyətdə pis ruhlar yaxın gəlməz”; “Qaranquş aşağıdan uçanda yağış yağar”, “Qaranquş yuva qurduğu həyətdə həmişə şadlıq olar”, “Qaranquş yuvasını dağdan şəxslər ziyan görər”; “Qarğanın həyətdə qonub qarıldamağı bəd hadisəyə işarədir”, “Qarğanın çoxluğu qışın sərt keçəcəyini bildirir”; “Sağsağan həyətdə qonanda uzaqda olan ailə üzvünün gələcəyinin müjdəsini verir. Ona görə də ev yiyəsi bayıra çıxıb sağsağana səslənir ki, xeyir-xəbər olasan”; “Həyətdə bayquş gələndə qoca qadın Süleyman peyğəmbərin adını çəkir və “a bayquş, xatanı bizdən uzaq elə” – deyib, ona yem olaraq əlində tutduğu duz-çörəyi o qonan ağacın altına qoyur” və s. Məhz niyə Süleyman peyğəmbərin adının çəkilməsinə gəldikdə isə, düşünüldü ki, o, bütün heyvanların dilini bilir.

Ümumiyyətlə, Qarabağ əhalisi içərisində yayılmış inanclar müxtəlifdir. Bunu aşağıdakı inam nümunələri də göstərməkdədir:

“Saçı darayarkən tökülən saç yığıb yumaqlayar və əl-ayaq dəyməyən yerə qoyardılar. Saç yerdə qalsa, sahibi uğursuzluğa düçar olardı, tilsimə düşərdi”, “Uşağın saçını qırıxdıqda yerə atmaz, ayaqlamazdılar. Əks təqdirdə, uşaq baş ağrısından əziyyət çəkərdi”. Guya, “baş ağrısı saç ruhunun narahatlığı ilə əlaqədardır və bu narahatlığa əsas səbəb isə saçın tez-tez yuyulması, daranması, qırılmasıdır”.²⁹ Adamların qədim inamına əsasən, saç kəsildikdə və ya qırıxdıqda, guya, ömür qısalırdı; “Yağış yağanda ovucu yağışa açmaz, əli suyun altında tutmazlar. Əli yağışın altına tutduqda, uzun müddət leysan yağışı yağar”. Leysan yağışla bağlı M.Seyidov maraqlı fikir söyləyir. O yazır ki, Azərbaycanın bir çox yerlərində, eləcə də Ermənistanda, Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılar leysan yağışına “törəmə yağışı” deyirlər. Və bu ifadədə güman ki, Göyün yağış vasitəsilə Yeri mayalaması

²⁷ Cavad Heyət. **Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış**. Bakı, “Azərənşr”, 1993, s.45, 176 s.

²⁸ Xalyəddin Xəlilov. **Qarabağın elat dünyası**. Bakı, “Azərənşr”, 1992, s.73, 119 s.

²⁹ Bəhlul Abdullayev. **Haqqın səsi**, Bakı, “Azərənşr”, 1989, s.7.

inamının izləri özünü göstərir. Belə olmasaydı, onda yağışa, “doğub-artan” anamlı “törəmə” adını verməzdilər;³⁰ “Leysan yağışı kəsmək üçün bayıra şiş və ya bıçaq sancardılar”. Cəbrayıl sakinindən əldə etdiyimiz məlumata görə, leysan yağışı kəsmək üçün o bölgədə bəzən bayıra bir cam qatıq qoyulardı. İnəmə əsasən, bununla da yağışa pay verib, onun könlünü almış, buludun göz yaşını kəsmiş olurdular. Yazıçı Əli Vəliyev yağışla bağlı qarabağlıların bir inamından bəhs edərək yazır: “Deyirlər nəmişli gündə ərlə arvad bir qabda xəşil yesə, o saat yağış kəsər, qırmızı gün çıxar”;³¹ “Güzgünü ləkəli saxlamazlar, əks təqdirdə, işlər düz getməz, adama üz qarası gətirər”, “Ailədə bədbəxtlik baş verər deyə, gecə güzgüyə baxmaz və evdə sınıq güzgü saxlamazlar”. Güzgünün ilkin olaraq harada meydana gəlməsi maraqlı kəsbdir. Bəziləri güzgünü Çin, Yunanıstan, İran, Orta Asiya sənətkarlarının işi hesab etməklə bərabər, Cənubi Qafqazı da onun vətəni sayırlar.³² Güzgünün düzəldilməsi barədə Nizami Gəncəvi də dolğun məlumat vermişdir;³³ “Uşağın ilk dişi çıxanda yeddi növ dənli bitkinin məhsulundan hədik bişirib 7 evə paylayardılar. İnəmə görə, belə etdikdə uşağın dişi tez və rahat, ağrısız çıxırdı”; “Arandan yaylağa gedənlər gicikən suyu ilə çimizdirilərdi. Əks təqdirdə, onlar qızdırma xəstəliyinə tutulardılar”; “Evdə bir kəsi hıçqırıq tutanda, guya, o, oğurluq edib”. Əlbəttə, bu, düşünülməmiş kimi deyildi, hıçqırığın baş verməsi mədənin yüngülvarı xəstəliyi ilə əlaqədar idi; “Yemək üstünə gəlib çıxanın qayınanasının onu çox istəməsinə inanırdı”; “Səpin vaxtı buğda qovurmazlar, çünki səpilən yanar; “Qazan dibi yeyənin toyunda qar yağar”; “Boşqabda yemək saxlayanın sevgilisi çirkin olar”; “Qulaq cingildəyəndə kimsə dalınca danışır”, “Sağ qulaq qızarılanda xeyrinə danışirlər, sol qulaq qızarılanda isə səndən qeybət edirlər”; “Körpə uşaq qorxmasın deyə balışının altına qayçı və ya bıçaq qoyarlar”; “Göz səyriyəndə “xeyirliyə səyrisin” deyib qapağının üzərinə qırmızı sap qoyarlar”; “Düz süfrəyə töküləndə üzərinə qənd parçası qoyulardı ki, dava düşməsin”; “Ayaqqabı darlıq rəməzidir, təzə gəlinə ayaqqabı aparmazlar”; “Qatıq çalanda üstünü kişi paltarı ilə örtərlər ki, tez və bərk alınsın”; Evdən qonşuya qatıq və ya süd verərkən, evin bin-bərəkəti getməsin deyə içinə kibrit yandırır atırlar; “Toy günü gəlin çırağının lampası, həmçinin, güzgüsü sınısa, onun həyatı bədbəxtliklərlə dolu olacaq”; “Gecə dırnaq tutanın ömrü kəsilir”; “Qayçının ağzı açıq qalarsa, sözünü danışan var”; “Bıçaq ağzı göyə tərəf durarsa, deyilən qurbanın kəsilməli olduğunu yada salır” və s.

Nəticə

Yuxarıda qeyd etdiyimiz inamlar Qarabağ əhalisi arasından topladığımız inamların çox cüzi hissəsidir. Məqalənin həcmi nəzərə alaraq, əlimizdəki inam nümunələrinin hamısını yazıya gətirə bilmirik və yeri gəldikcə onlar barədə də danışacağıq. Bir də son olaraq onu deyək ki, Qarabağ əhalisinin inam-etiqadları barədə apardığımız qısa tarixi-etnoloji tədqiqat göstərir ki, bölgədə yayılan qədim tarixə malik inamlar ümumazərbaycan səciyyəli və genetik baxımdan türklərlə bağlıdır.

³⁰ Mirəli Seyidov. *Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən*, Bakı, 2018, s.309-310.

³¹ Əli Vəliyev. *Çiçəkli (roman)*. İkinci nəşr. Bakı, “Azərənəşr”, 1955, s.258.

³² Bəhlul Abdulla. *Azərbaycan mərasim folkloru*. Bakı, “Qismət”, 2005, s.27.

³³ Nizami Gəncəvi. *İşgəndərnamə. Şərəfnamə*. Bakı, “Lider”, 2004, s.109-110.

Bütün bu ümumiliyə baxmayaraq, sırf bölgə əhalisinə məxsus inamlar da vardır ki, onlara günümüzdə də riayət edilməkdədir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI – REFERENCES

1. Azərbaycan mifoloji mətnləri. Bakı, "Elm", 1988, 196 s.
2. Abdullayev, Bəhlul. **Haqqın səsi**. Bakı, "Azərnəşr", 1989, 144 s.
3. Abdulla, Bəhlul. **Azərbaycan mərasim folkloru**. Bakı, "Qismət", 2005, 208 s.
4. Babayev Tofiq. **Qoy həmişə çörək olsun**. Bakı, "Elm və təhsil", 2013, 124 s.
5. Babayev Tofiq. **El ocaq başına yığışar**. Bakı, "Azərnəşr", 1998, 204 s.
6. Bünyadov Teymur. **Azərbaycanda atçılığın tarixindən**. AEM №3. Bakı, "Elm", 1977, s. 6-26.
7. Əmənova, Bahar. **Mənəvi mədəniyyətimiz Əli Vəliyev yaradıcılığında**. Bakı, "Avropa", 2020, 120 s.
8. Gəncəvi, Nizami. **İsgəndərnamə. Şərəfnamə**. Bakı, "Lider", 2004, 432 s.
9. Göyüşov, Rəşid. **Azərbaycan arxeologiyası**. Bakı, "İşıq", 1985, 186 s.
10. Heyət, Cavad. **Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış**. Bakı, "Azərnəşr", 1993, 176s.
11. Xəlilov, Xəlyəddin. **Qarabağın elat dünyası**. Bakı, "Azərnəşr", 1992, 119 s.
12. **Kitabi-Dədə Qorqud**. Bakı, "Yazıçı", 1988, 256 s.
13. Məhərrəmov, Solmaz. **XIX-XX əsrin əvvəllərində Kiçik Qafqazın cənub-şərq bölgəsinin tarixi-etnoqrafik tədqiqi**. Bakı, "Apostrof-A", 2020, 304 s.
14. Nəbiyev, Afət. **El nəğmələri, xalq oyunları**. Bakı, "Azərnəşr", 1988, 168 s.
15. Seyidov Mirəli. **Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən**, Bakı, 2018, "Elm və Təhsil", 442 s.
16. Şükürov Ağayar. **Mifologiya**, 6-cı kitab. Qədim türk mifologiyası. Bakı, "Elm", 1997, 232 s.
17. Vəliyev, Əli. **Qəhrəman** (roman), Bakı, "Azərnəşr", 1954, 373 s.
18. Vəliyev, Əli. **Çiçəkli** (roman), İkinci nəşr. Bakı, "Azərnəşr", 1955, 511 s.

MƏLUMATÇILAR

1. Allahverdiyev Yaşar İsmayıl oğlu (1957-ci il doğumlu), Qubadlı r., Qarakilsə k.
2. Əliyev Mircəfər Novruz oğlu (1968), Füzuli r.
3. Gözəlova Gülyetər Abdulla qızı (1961), Ağdam r., Mərzili k.
4. Həsənov Əsgər Alı oğlu (1951), Ağdam r., Abdal Gülablı k.
5. Həsənova Elmira İsaq qızı (1950), Füzuli r., Arış k.
6. Həsənova Aminə Cəmil qızı (1956), Ağdam r., Mərzili k.
7. Xudiyev Əli Bahəddin oğlu (1984), Zəngilan r.
8. İsmiyeva Sevinc Teyfur qızı (1976), Cəbrayıl r.
9. Səfərov Sabit Haqverdi oğlu, (1955), Füzuli r., Kərimbəyli k.
10. Sadıqov Əli Teyfur oğlu (1950), Cəbrayıl r.
11. Şirinova YasəməN Nadir qızı (1954), Füzuli r., Qaradağlı k.
12. Şirinov Ələvsət Qədir oğlu (1954), Füzuli r., Qaradağlı k.
13. Allahverdiyev Etibar Mürşüd oğlu (1956), Füzuli r., Babı k.

14. Tahirov Mürvət Cəlal oğlu (1964), Qubadlı r. Xanlıq k.

15. Təhməzova Gülbahar Bəhlul qızı (1956), Füzuli r, Böyük Bəhmənli k.

MÜƏLLİF HAQQINDA MƏLUMAT – INFORMATION ABOUT AUTHOR

Əmənova Bahar Tofiq qızı – böyük elmi işçi, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu. Azərbaycan, Bakı

Amanova Bahar Tofiq – senior researcher, A.A.Bakikhanov Institute of History and Ethnology, ANAS. Azerbaijan, Baku



Cərciş peyğəmbər ziyarətگاهی. Beyləqan rayonu (Mənbə: Foto müəllifə məxsusdur)



İbə (İbrahim) ziyarətگاهی. Füzuli r., Aybasanlı k. (Mənbə: Foto müəllifə məxsusdur)



Hacı Qaraman ziyarətgahı. Cəbrayıl r. (Mənbə: Foto müəllifə məxsusdur)



Şeyx Babı türbəsi. Füzuli r., Babı kəndi (Mənbə: Foto müəllifə məxsusdur)



Fatma Çələbi ziyarətگاهی. Cəbrayıl r., Sirik k. (Mənbə: Foto müəllifə məxsusdur)



İmam piri. Füzuli r., Horadiz qəsəbəsi (Mənbə: Foto müəllifə məxsusdur)



İmam piri. Füzuli., Horadiz qəsəbəsi